

СІНТАКСІС АПІСАЛЬНАГА ПРЭДЫКАТА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Апісальныя прэдыкаты – гэта вытворныя двухслоўныя дэскрыпцыі з іменнай словаформай, якія суадносяцца сэнсава з адным словам – дзеясловам, прыметнікам, залежным дзеепрыметнікам або прэдыкатыўным прыслоўем (якія па аналогіі са словаўтварэннем можна назваць утваральнымі) – і ўтвараюць сінтаксічныя структуры двух узроўняў:

- узроўню словазлучэння (у яго вузкім разуменні) з іменнай словаформай ва ўскосным склоне, дзе іменны кампанент займае звычайна сінтаксічна залежную пазіцыю фармальнага дапаўнення: *Фірма арганізуе экскурсіі → Фірма займаецца арганізацыяй экскурсій;*

- узроўню дзейнікава-выказнікавай пары, дзе іменны кампанент займае пазіцыю дзейніка: *На сходзе абмяняліся думкамі → На сходзе абдыўся абмен думкамі.*

Апісальны прэдыкат складаецца з дзеяслова-эксплікатара, які займае ў сказе пазіцыю выказніка, і аддзеялоўнага або адпрыметнікавага назоўніка, які часта з’яўляецца вытворным ад «заменнага» кампанента і выконвае ролю дзейніка або дапаўнення: *радавацца → адчуваць радасць*, або з’яўляецца дэрыватам паказчыка мадальнай мадыфікацыі сказа: *Кожны можа вучыцца на бюджэтнай форме навучання → Кожны мае магчымасць вучыцца на бюджэтнай форме навучання.*

Сэнсава апісальныя прэдыкаты, роўныя аднаму слову, і фактычна з’яўляюцца разгортваннем паўназначнага слова, якім можа быць:

- дзеяслоў, які пераходзіць у дэвербатыў або назоўнік, які суадносіцца з дзеясловам: *адказаць → даць адказ;*

- прэдыкатыўная словаформа прапазіцыйнага назоўніка са значэннем стану, які пэўным чынам карэліруе з дзеясловам: *культура у крызісе → культура перажывае крызіс;*

- прэдыкатыў: *Яму было страшна → Ён адчуваў страх;*

- прыметнік: *нотныя кнігі вялікія → нотныя кнігі вялікага памеру.*

Класіфікацыя апісальных прэдыкатаў праводзіцца, па-першае, па ступені адпаведнасці спалучэння дзеяслову-карэляту. На гэтай падставе выдзяляюцца дзве групы апісальных прэдыкатаў:

- сінанімічныя, якія не маюць дадатковага сэнсу: *пчала-рыць* → *займацца пчальарствам*;
- блізказначныя, якія ясна характарызуюць працэс: *праклі-наць* → *сыпаць праклёны*.

Класіфікацыя дае магчымасць убачыць, што сінанімічныя апісальныя прэдыкаты больш характэрныя для навуковага і афіцыйна-справавога стыляў. Блізказначныя апісальныя прэдыкаты шырока ўжывальныя ва ўсіх функцыянальных стылях мовы, у тым ліку ў размоўным стылі і стылі мастацкай літаратуры. Для іх уласцівая шырокая сінанімія, яны робяць маўленне больш выразным і дазваляюць выявіць пэўныя семантычныя адценні выказвання: *ісці* → *біць ногі, трапаць ногі, перабіраць нагамі, пераступаць нагамі, сунуць ногі*.

Згодна іншай класіфікацыі, што датычыць пазіцыі дэрывата апісальнага прэдыката, выдзяляюцца наступныя канструкцыі:

- непрэдыкатыўныя, дзе імя займае пазіцыю дапаўнення: *Новая тэхналогія вытворчасці выпрабоўваецца ў БДУ* → *Новая тэхналогія вытворчасці ставіцца на выпрабаванне ў БДУ*;

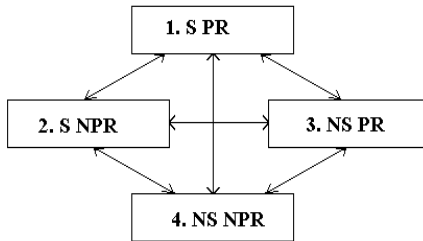
- прэдыкатыўныя, дзе імя знаходзіцца ў пазіцыі дзейніка:

прадстаўляюць працэс як адвольны: *У гэты час мяняецца дыпламатычная тэрміналогія* → *У гэты час адбываецца змена дыпламатычнай тэрміналогіі*;

назваюць ясную прымету прадмета, утрымліваюць эксплікатар-прыметнік: *Працэс дэмакратызацыі дынамічны* → *Працэсу дэмакратызацыі ўласцівы дынамізм*.

У традыцыйнай граматыцы такія словазлучэнні разглядаюцца як асобны від выказніка. Аднак прыхільнікі тэорыі функцыянальна-камунікатыўнага сінтаксісу лічаць, што «паколькі фармальныя дзейнік і выказнік далёка не заўсёды з'яўляюцца суб'ектам і прэдыкатам, дэвербатывы і дэад'ектывы у складзе апісальных прэдыкатаў безумоўна вызначаюцца як дапаўненне» [1, с. 446].

Калі спалучыць абедзве класіфікацыі, можна ўбачыць сістэму апісальных прэдыкатаў у беларускай мове, дзе выдзяляюцца чатыры падсістэмы (Мал. 1):

Мал. 1.

Сінанімічныя прэдыкатыўныя апісальныя прэдыкаты (S PR): *Міністры сустрэнуцца ў бліжэйшы час → Сустрэча міністраў адбудзецца ў бліжэйшы час.*

Сінанімічныя непрэдыкатыўныя апісальныя прэдыкаты (S NPR): *абязводжваць → праводзіць абязводжванне.*

Несінанімічныя (блізказначныя) прэдыкатыўныя апісальныя прэдыкаты (NS PR): *Ён вельмі нахабны → Яго нахабства не мае межаў.*

Несінанімічныя (блізказначныя) непрэдыкатыўныя апісальныя прэдыкаты (NS NPR): *Гледачы зарагаталі → Гледачы ўзарваліся рогатам.*

Падсістэмы знаходзяцца ва ўзаемадзеянні, і ў функцыянуючай мове кожная з іх можа выступаць у якасці варыянта іншай, напрыклад: *Даследчыкі праводзяць абязводжванне ↔ Абязводжванне праводзіцца даследчыкамі* – узаемадзеянне падсістэм 1 і 2 (S PR і S NPR); *займацца чытаннем ↔ забаўляцца чытаннем* – узаемадзеянне падсістэм 2 і 4 (S NPR і NS NPR).

1. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. М., 2000.